

Irena Lukšić, Dubravka Sesar
Filozofski fakultet, Zagreb

SLAVENSKI EMIGRANTI U HRVATSKOJ KULTURI

I. UVODNE NAPOMENE

Devetnaesto i dvadeseto stoljeće razdoblje je ekspanzivnoga kulturnog osvješćivanja slavenskoga prostora. U proučavanju tih procesa akcent je situiran pretežito na paralelne procese i pojave u pojedinim slavenskim i zapadnoeuropskim kulturama; od prosvjetiteljstva, naime, sve slavenske kulture teže izjednačavanju s tijekovima Zapadne Europe. Držalo se, prema tome, da su glavne poticaje umjetničkome razvitku dale neslavenske kulture te da izvanjske utjecaje na pojedine pojave u okviru nacionalne kulture treba tražiti u tome krugu.

U posljednjih se deset godina, naročito sa slabljenjem i nestankom ideološke stege u bivšim socijalističkim državama Istočne Europe, kao element funkcionalnoga konvergentnoga razvitka slavenskih i suvremenih zapadnoeuropskih kultura ističe djelatnost slavenske emigracije koja se pojavila kao posljedica snažnih političkih previranja u XX. stoljeću. Intenzivne migracije na gospodarskoj podlozi prati i borba "protiv marksističke teorije i društvene prakse" (Sibinović 1995: 11). Istraživanja češkoga povjesničara Zdeněka Sládeka pokazuju da se djelatnost pojedinih nacionalnih emigracija može pratiti pojedinačno i skupno (Sladek 1991). Tako je, primjerice život i rad ruske poslijeljestopadske emigracije u Čehoslovačkoj kao zajednički sudbinski izbor bio tijesno povezan s djelatnošću ukrajinske i bjeloruske emigracije, poglavito na planu procesa integracije s domaćom kulturom (isp. djelatnost Ruskoga instituta, čija je zadaća bilo zbližavanje i populariziranje rusko-čeških tema), dok je svaka nacionalna emigracija zasebno djelovala na programima od strateške važnosti za vlastitu nacionalnu kulturu. Ruski su emigranti u tome smislu osnovali Institut za pro-

učavanje Rusije, Ruski arhiv u dijaspori i druge kulturne i znanstvene ustanove, koje su nastavile s realizacijom programa zacrtanih u domovini, dok su statusno pridruženi im ukrajinski i bjeloruski emigranti u ustanovama sličnoga tipa (Ukrajinski nacionalni arhiv, Bjeloruski arhiv) istodobno s realizacijom zadaća zacrtanih u domovini djelovali u pravcu veće nacionalne i znanstveno-kulturne emancipacije nego što im je to dopuštao izvorni geopolitički kontekst. U neslavenskim pak zemljama, koje su bile rubna odredišta dijaspore u odnosu na njezine glavne destinacije s razvijenom kulturno-znanstvenom infrastrukturom, slavenske su emigrantske skupine relativno često djelovale u kombinaciji: u Engleskoj i Francuskoj zajedno s Rusima djelovali su Poljaci, u Francuskoj, Njemačkoj i Švedskoj zajedno sa Česima djeluju Slovaci, a u Njemačkoj i Švedskoj zajedno s Hrvatima pojavljuju se Slovenci. Međutim, emigrantske kombinacije u neslavenskim zemljama u pravilu nisu radile na ostvarivanju strateški značajnih ciljeva, nego im se djelatnost svodila uglavnom na kulturno-promidžbenu i dnevno-praktičnu problematiku, te političku aktivnost ili gospodarski interes (isp. komercijalnu djelatnost poljske knjižare *Ksiggarna Polska* u Beču i političko djelovanje bugarskoga emigrantskoga časopisa *Bădeșce* u Parizu u razdoblju tzv. hladnoga rata). U Hrvatskoj je češka emigracija nastupala sa slovačkom (Československý svaz Osijek 1921; *Československé listy* i *Hlas*, Zagreb 1922.), a ruska je emigracija između dva svjetska rata u kulturno-promidžbenom poslu nastupala u kombinaciji s ukrajinskom (isp. *Rusko-ukrajinski almanah*, Osijek, 1936.),

2. PARADIGME

Naš se prijedlog proučavanja veza i utjecaja među slavenskim zajednicama temelji na "emigrantskome elementu". Pod emigrantima u kulturi podrazumijevamo poglavito osobe koje su se intelektualno oblikovale u jednome, domovinskom kulturnom obzoru (mentalnosti) i onda su po vlastitoj želji ili pod pritiskom vanjskih čimbenika prešle u drugi kulturni obzor i tu nastavile djelovati. Granice kulturnih obzora često su i državne granice kao i granice nacionalnih zajednica, ali to nije pravilo. Relevantne "jedinice" za nas su nacionalne zajednice s razvijenom kulturnom infrastrukturom, tradicijom mišljenja i potrebnim etničkim obilježjima. U tome smislu "emigrantski element" ne motrimo samo u kontekstu političkih promjena u državama ili autonomnim teritorijalnim zajednicama, nego i kao stanovitu centripetalnu silu koja se iz *umjetničkih* razloga aktivirala u procesu intenzivnoga nacionalnoga osvjешćivanja slavenskih državotvornih zajednica tijekom XIX. i XX. stoljeća. Ovaj je proces kao splet kulturnih i politič-

kih čimbenika za nas potencijalna završnica oblikovanja nacionalnoga identiteta koji motrimo na primjeru hrvatske kulture prošloga i ovoga stoljeća. Njegova se realizacija odvija na podlozi dviju paradigmi: paradigme XIX. i paradigme XX. stoljeća.

Prvu paradigmu - XIX. stoljeće - obilježuju dva tipa emigracije: a) umjetnička i b) ideološka.

Umjetnička emigracija, koja se u hrvatske krajeve slijevala od prvih desetljeća pa do kraja 80-ih godina XIX. stoljeća iz smjera istoka i zapada, dio je globalnoga europskoga romantičarskoga pokreta. Njenu djelatnost treba motriti pretežito kao posljedicu nagomilane emocionalne i intelektualne energije koja je u bijegu od aktualnih društvenih problema potencirala interes za nacionalnu prošlost, narodno stvaralaštvo i osobito egzotične krajeve. U ozračju općega nezadovoljstva društvom romantičari su njegovali kult lutanja (otuda česte teme putnika i beskućnika) kao korelativa osjećaju izopćenosti iz svijeta i vlastitoga zavičaja. "Programsku" podlogu ovakvome stanju duha pružili su tekstovi njemačkih romantičara o poeziji i poetičnom. Oni su pojam poezije i poetičnoga, ključne termine umjetničkih "deklaracija", vezivali za semantiku daljine, beskrajnih prostora: "Daleka filozofija zvuči kao poezija, jer svaki glas u daljini zvuči kao vokal. Tako u daljini sve postaje poezija, poema: daleka brda, daleki ljudi, daleki događaji, itd." (Novalis 1967: 69).

Umjetnički su se emigranti afirmirali pretežito na književnome polju i to na materinskome jeziku. U neverbalnim se umjetnostima (npr. gluma, režija, slikarstvo) kao umjetnički emigranti pojavljuju osobe koje na seobu nisu potaknuli umjetnički programi (poetike), nego narav profesije (potraga za publikom). Stoga su se umjetnici iz ove skupine u optimalnim uvjetima integrirali u novu (hrvatsku) kulturu i naposljetku asimilirali; u tome smislu klasičan primjer predstavljaju emigranti zaslužni za razvitak hrvatskoga glumišta, primjerice - porijeklom moravska obitelj Freudenreichovih i ruski redatelj, glumac i pedagog Jurij Erastovič Ozarovski.

Ideološka se emigrantska masa oblikovala iz slavenofilskih krugova, koji su u XIX. stoljeću jasno profilirali svoje djelovanje na kulturnome i političkom području. Ovdje se mogu razlikovati dva emitivna smjera: istočni, rusocentrični (pravoslavni) i zapadni (katolički). U odnosu na zapadnoslavenske nacionalne zajednice, koje su u idejama slavenske uzajamnosti prije svega tražile poticaj za oslobođenje od tuđinske (neslavenske) vlasti i stvaranje uvjeta za razvitak vlastite kulture, istočni, rusocentrični panslavizam nastupao je ekspanzionistički. Vršno razdoblje pokretljivosti slavjanofilski inspiriranih emisara bilo je prva polovica XIX. (pravoslavni) i druga polovica istoga stoljeća (katolički).

Iako je XIX. i XX. stoljeće doba posvemašnje sekularizacije kulturne sfere, u njemu se ne smije zanemariti uloga vjerskoga čimbenika. Poznato je da su u tome smislu - osobito na planu širenja demokratskih sloboda - značajnu ulogu u Hrvatskoj odigrali utjecajni crkveni velikodostojnici (Slovaci - biskup Stjepan Mojzes i prvi zagrebački nadbiskup Juraj Haulik te križevački grkokatolički biskup - Ukrajinar-Rusin Julije Drohobeczky), odnosno kulturne institucije koje su osnovali (Mojzes je vatreno podupirao ilirski pokret, Haulik je zaslužan za uvođenje hrvatskoga jezika u školstvo i javne službe, a 1868. je godine osnovao Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima s kojim su surađivali i mnogi emigrantski pisci, Drohobeczky je obnovio križevačku katedralu, opremio biskupiju bogatom knjižnicom i utemeljio internat Julianum).

Predstavnici ideološke emigracije inkorporirali su se kao asimilanti u znanost i znanstvene discipline koje su bile od strateške važnosti za razvitak nacionalne kulture: jezikoslovlje, povijest i školstvo. Njihova se politička podloga očitovala ili kao projugoslavenska (zagovarali su jedinstvo južnoslavenskih naroda) ili kao prohrvatska (zauzimali su se za samobitni razvitak hrvatske kulture).

Iz ovih su redova kao neasimilanti djelovali književnici i novinari. Kao primjer ideološke emigracije s izraženim političkim ciljevima može se spomenuti djelatnost poljskoga liječnika Karola Gregorowicza (1819-1869.) koji je kao izaslanik kneza Czartoryskoga boravio u hrvatskim krajevima obavljajući istodobno političke zadaće i korisnu prosvjetnu djelatnost. Gregorowicz je, naime, sredinom XIX. stoljeća u Karlovcu radio kao profesor francuskoga jezika te kraće vrijeme kao suradnik Gajeve *Danice ilirske*, a u arhivu Czartoryskoga pohranjeni su njegovi zapisi na poljskome jeziku o značajnijim hrvatskim ljudima i zbivanjima sredinom prošloga stoljeća.

Izrazito snažan emigrantski kulturni podsustav stvorili su koncem XIX. i početkom XX. stoljeća češki i slovački doseljenici, čija se ideološka podloga (poticaj iseljavanju iz domovine) vezivala za ekonomsku. Česi su imali vrlo razvijenu kulturno-prosvjetnu infrastrukturu (osobito knjižarsku i izdavačku djelatnost), no njihovo djelovanje na hrvatskome tlu nije imalo tako upadljivu političku (ideološku) dimenziju kao što je to bio slučaj kod ruskih intelektualaca.

Glavno obilježje paradigme XX. stoljeća bio je pokušaj stvaranja emigrantskoga kulturnoga podsustava u slučaju masovnoga egzodusa Rusa. U razdoblju, naime, između dva svjetska rata Zagreb se pojavio kao jedno od središta ruske kulture u dijaspori. U ruskoj je zajednici postojao poseban sustav školovanja (ruska gimnazija) te kulturne i umjetničke institucije (kazalište, časopisi, kružoci), a istaknuti su se

pojedinci brinuli za njegovanje i širenje ruskoga jezika i kulture izvan domovine. Kriterij komunizma - antikomunizma utjecao je na poetike pojedinih autora. Tako je, primjerice, Mihail Zaleski (1905-1979.) kao izrazito antiboljševički orijentirani intelektualac djelovao na poetičkoj podlozi tada aktualne *pariške škole* ruske emigrantske poezije, dok je Irina Kunjina Aleksander (1903) usvojila i razvijala postupke suvremene joj sovjetske proze.

Paradigma XX. stoljeća oblikovala se u cijelosti kao ideološka, na crti polarizacije komunizam - antikomunizam. Ovaj je kriterij jače došao do izražaja nakon listopadske revolucije u Rusiji, kad je desetak tisuća ruskih izbjeglica stiglo u Hrvatsku pod naletom boljševičke vlasti, a manje za vrijeme Domovinskoga rata u Hrvatskoj (1991-1995.), kad se ideologija identificirala s nacionalnim zajednicama (Hrvatska - antikomunizam, Srbija i Crna Gora - komunizam).

Zanimljivo je da su ruski književni kritičari, premda brojniji od književnika, djelovali kao asimilanti. Pojedine su se pak osobe iz ruskoga kruga pojavljivale u dvjema ulogama, ovisno o mediju u kojemu su djelovale. Tako se, primjerice, Nikolaj Fjodorov na području scenskih umjetnosti (gluma) izražava na ruskome jeziku, dok je na području književne kritike i žurnalistike komunicirao na hrvatskome jeziku. Sudbina mu je, naposljetku, bila asimilantska: godine 1945. emigrirao je kao novinar u Argentinu i tamo je sve do smrti radio kao knjižničar u privatnoj biblioteci jednoga hrvatskog iseljenika. Irina Kunjina Aleksander u književnosti je djelovala kao asimilantica i neasimilantica, dok je u književnoj kritici istupala kao hrvatska rusistica. Na ruskome je jeziku napisala knjige koje su objavljene u drugim središtima ruske dijaspore (Berlin, Pariz), a na hrvatskome one namijenjene čitateljima u Hrvatskoj. Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata Kunjina je emigrirala u Ameriku i ondje se realizirala kao ruska spisateljica na engleskome jeziku.

Ideološku je opoziciju krajem 30-ih godina pojačala pojava fašizma, koja je radikalizirala pol antikomunizma i tako intenzivirala diferencijaciju u emigrantskim intelektualnim krugovima. Kao fašistički simpatizeri očitovali su se poglavito emigranti asimilanti (npr. ruski književni kritičari Nikolaj Fjodorov i Konstantin Rimarič Volinski).

Emigranti koji su za vrijeme Domovinskoga rata došli u Hrvatsku iz Srbije deklarirali su se kao antikomunisti i antimilitaristi. Djeluju pretežito u književnosti kao asimilanti, individualno i izvan metropole (Bora Ćosić i Mirko Kovač). Intelektualci pak koji su u isto vrijeme u Hrvatsku stigli iz Bosne i Hercegovine antikomunizam su identificirali s nacionalnom pripadnošću. Oni djeluju kao "dio hrvatskoga kulturnoga bića" (pojačani asimilanti!) na području književnosti i novinar-

stva i to uglavnom u metropoli (Mile Pešorda, Ivan Lovrenović, Miljenko Jergović, Mile Stojić, Jozefina Dautbegović).

Crnogorski su emigranti svoju djelatnost obilježili snažnim političkim (antikomunističkim) angažmanom u korist vlastitoga naroda (Jevrem Brković). Ulogu promicatelja nacionalne kulture preuzela je Zajednica Crnogoraca u Hrvatskoj kao kolektivni kulturni subjekt. Uz taj je krug vezan i crnogorski asimilant Dragomir Kastratović (1929.) koji se ranije, a posebno sedamdesetih i devedesetih godina, kao novinar, publicist i pisac ideološki angažirao u korist Hrvatske.

Tip emigracije sličan "ratnoj" iz 90-ih godina bila bi migracija Čeha nakon 1968. godine, čiji se ideološki kriterij očitovao u promidžbi "nepoćudnih" književnih imena i tema iz domovinske kulture (disidenti i emigranti).

Unutar ovih dviju povijesnih paradigmi moguće je izdvojiti niz tipoloških razreda. Na planu verbalnoga izražavanja postoji sedam razreda.

3. TIPOLOGIJA EMIGRANATA

A. Jezik kao medij

1) Književnici koji su stvarali na materinskome jeziku

Za ovu je skupinu karakteristično da ne stvara na hrvatskome jeziku; u kontekstu XIX. stoljeća mnogi su se njezini pripadnici književno izražavali i na njemačkome jeziku.

U XIX. se stoljeću kao jedan od rijetkih primjera umjetničke emigracije nameće pojava slovačke književnice i slikarice Therese von Artner (1772-1829.), autorice knjige putopisa *Briefe über einen Theil von Croatien und Italien an Caroline Pichler* (1830), u kojoj prezentira i hrvatske narodne običaje, političke i gospodarske prilike.

Češki pisac Josef Václav Frič (1829-1890.), predstavnik češke političke emigracije nakon 1848, nekoliko je godina djelovao i u Zagrebu, gdje je 1874. godine osnovao ugledno kulturno društvo "Česká beseda", središnjicu tadašnje češke intelektualne elite u Hrvatskoj.

Najistaknutiji predstavnik jedne slavenske književnosti koji je kao emigrant djelovao u našim krajevima svakako je slovački književnik Martin Kukučín (Matěj Bencúr, 1860-1928.). U bogatome književnom opusu ovoga klasika slovačkoga realizma nekoliko je knjiga inspirirano hrvatskim temama: *Cestopisné črty* (1929), *Dom v străni* (1931), *Črty z ciest* (1922) i dr.

Zapažena književna ostvarenja pripadaju ruskim poslijelistopadskim izbjeglicama (paradigma XX. stoljeća), posebice Mihailu Zaleskom. Zaleski je stihove iz zagrebačkoga razdoblja (20-e godine) objavio

u zbirci *Zlatocvet* (Frankfurt/Main, 1981.). Otklon od norme predstavlja stvaralaštvo Marije Čaplinske, emigrantice tzv. prvog vala (između dva svjetska rata), čija poetika intertekstualno dodiruje sovjetski kulturni obzor (zbirka pjesama *Oskolki serdca*, Zagreb 1986.), dok se poetički vezuje za hrvatsko impresionističko pjesništvo s početka XX. stoljeća.

Česi koji su se u Hrvatskoj integrirali u svoju manjinsku zajednicu, koja središte i razvijenu kulturno-prosvjetnu infrastrukturu ima u Daruvaru, dijelom i u Zagrebu, kao književnici su stvarali i danas stvaraju na materinskome jeziku (Renata Boková, Franta Burian, Jaroslav Dittrich, Jindra Horáková, Jiřina Hribar Brožiková, Jaroslav Kolečka, Žofie Krasková, Miloslava Krolová, Otto Sobotka, Jiřina Staňová i dr.).

2) Književnici koji su stvarali na materinskome i hrvatskome jeziku

Najveći se broj bilingvnih kulturnih posrednika među slavenskim emigrantima u Hrvatskoj regrutirao iz čeških i slovačkih redova. Tu se prepoznaje nekoliko različito motiviranih kategorija: novinari, publicisti i prevoditelji, duhovnici, pedagozi i učitelji, a nije rijetkost da jedna osoba prezentira više spomenutih poziva. U tome je vjerojatno i razlog što među njima nema značajnijih književnih imena (tek će njihovi potomci - npr. J. Truhelka, V. Novak, M. Cihlar Nehajev - pišući na hrvatskome jeziku ući izravno u hrvatsku književnost).

Primjer dvojezičnoga izražavanja kod ruskih emigranata jest opus Irine Kunjine Aleksander. Diglosiju je uzrokovao ideološki čimbenik: Kunjina-Aleksander je u Hrvatsku stigla s mužem, oficijom poražene vojske generala Vrangela te je prvim ruskim knjigama (*Tol'ko fakty, ser*, Berlin 1933.) očitovala ideološku nepomirljivost spram situacije u domovini. Kasnije se, nakon udaje za lijevo orijentiranoga intelektualca Božidara Aleksandera, integrirala u hrvatski kulturni prostor kao izraziti simpatizer komunista. Pisala je na hrvatskome (*Pikolo*, 1928.), čak je i poznata ruska književna djela pohrvaćivala i predstavljala kao vlastite tvorevine (*Doktor Jaoboli*, 1935.). Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske (1941.) Kunjina-Aleksander je zajedno s mužem emigrirala u Ameriku i ondje se očitovala kao ruska spisateljica engleskoga jezičnoga izraza (*The Running Tide*, 1943; *This is Russia*, 1947; *Round Trip to Eternity* - komedija prema noveli Miroslava Krleže *Hodorlahomor Veliki*, 1953.).

3) Književnici koji su stvarali na hrvatskome jeziku

Reprezentativni je predstavnik ove skupine u XIX. stoljeću slovenski *ilirac* Stanko Vraz (1810-1851.) koji je svojom lirikom (*Đulabije*, 1840.) obilježio hrvatsko pjesništvo svoga vremena.

U XIX. je stoljeću tipološki značajna i pojava slovačkoga emigranta Janka Tombora (1825-1911.) koji je kao književnik i prevoditelj sura-

divao u svim važnijim hrvatskim časopisima. Ovaj izraziti asimilant djelovao je inače kao katolički svećenik.

Pojava pak slovenske književnice i publicistice Zofke Kvederove (1878-1926.) vezuje se za ideološko-ekonomski tip emigracije, karakterističan inače za predstavnike češke zajednice na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Kvederova je ostvarila stanovit književni opus (*Iz naših krajeva*, 1913; *Hanka*, 1918.), no značajniji je njen publicistički prinos otvaranju ženskoga pitanja u tadašnjim društvenim okolnostima.

U XX. se stoljeću izdvajaju ruski emigrantski pisci Valerijan Markov (1892-1928.) i Valentin Gorjanski (1888-1949.). Markovljeve priče, ideološki nabijene antiboljševizmom, izlazile su 20-ih godina u časopisu *Mladost*. Gorjanski, do revolucije poznat i popularan satiričar, jedan od lidera kulturnoga humorističkoga časopisa *Satirikon*, u Hrvatsku je dospio kao politički emigrant i pisao je za djecu (*Bobove neobične pustolovine*, 1926.). Preselivši 1926. u Pariz, nastavio je pisati na ruskome jeziku.

4) *Publicisti i novinari koji su informirali hrvatsku javnost o kulturi svoje zemlje*

Većina pripadnika ove skupine djelovala je na hrvatskome jeziku. U ilirskoj se generaciji ističe nekoliko čeških emigranata, kao što je npr. urednik hrvatskih listova na njemačkome jeziku, kasniji tajnik Matice ilirske i urednik *Nevena* Josip Praus (1829-1874.) te pedagog i pisac, osnivač Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora, urednik *Smilja* i prevoditelj Komenskoga na hrvatski - Vjenceslav Zabor Marik (1831-1895.).

Posebnu ideološki aktivnu skupinu na prijelazu stoljeća čine češki emigranti koji su u Hrvatskoj zagovarali Masarykova filozofska načela novoga humanizma. Među njima je najznačajnije ime sveučilišnoga profesora i publicista Alberta Bazale (1877-1947.).

Od ruskih emigranata najangažiraniji su bili Nikolaj Fjodorov (1892-?) i Konstantin Rimarič-Volinski. Njihov je politički profil bio izrazito antiboljševički, a neki su čak prešli na katoličanstvo (Konstantin Rimarič-Volinski se, štoviše, angažirao u procesu beatifikacije Ivana Merza).

5) *Publicisti i novinari koji su informirali svoju javnost o hrvatskoj kulturi*

Većina je individualno djelovala u XIX. stoljeću, npr. slovački liječnik Michael von Kunnits, autor prve "monografije" o lječilištu Topusko (1827.) ili pak češki liječnik i dopisnik Havlíčekovih *Narodnih novina* - "ilirac" Vilém Dušan Lambl, prevoditelj *Pogleda u Bosnu* M. Mažuranića (1842.). Češka emigrantica Marija Fabković (1833-1915.), novinarka, folkloristica, književnica i pedagoginja, bila je prva žena izvjestiteljica iz Hrvatskoga sabora na praške novine *Národní listy*. Na češki je prevodila hrvatske pisce (Šenou), a na hrvatski europske klasike.

U češkome je krugu početkom XX. stoljeća zapažena djelatnost Frante Buriana (1888-1958.) koji je u rukopisu ostavio i literarne radove - *Bodláci* i *Gimnazijski motivi* (1903.). Na češki je preveo djela Đalskoga, Novaka, Nazora i Pavleka Miškine.

U XX. stoljeću uočljiva je koncentracija nacionalnih periodika češke i ruske emigracije preko koje su pojedini autori informirali pripadnike svoje nacionalne zajednice u Hrvatskoj, ali i u drugim slavenskim i neslavenskim zemljama s emigrantskim kolonijama, o hrvatskim temama. Pritom su češki autori djelovali u glasilima koja je držala njihova manjina u Zagrebu (*Zpravodaj*, *Vlk*, *Hlastel*) i Daruvaru (*Studnice*, *Naš koutek*, *Jednota*) i koji su dijelom bili orijentirani i na čitatelje u Češkoj (Čehoslovačkoj), dok su ruski emigranti preko svojih organa (*Russkij listok*, *Missionerskaja perepiska*) komunicirali samo s pripadnicima svoje nacionalne zajednice u dijaspori.

6) Jezikoslovci koji su utjecali na razvitak hrvatskoga jezikoslovlja

Najveći je prinos hrvatskome jezikoslovlju dao u XIX. stoljeću Bogoslav Šulek (1816-1895.), slovački emigrant koji je u Hrvatsku došao privučen idejama ilirskoga preporoda. Njegov dvosveščani *Njemačko-hrvatski rječnik* (1860.) drži se najbogatijim i najvrednijim djelom hrvatske leksikografije objavljenim u poslijeilirskom razdoblju, a *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja* (1874-75.) stekao je ugled kapitalnoga prinosa nacionalnome znanstvenom nazivlju. Metodološki i opsegom Šulekov leksikografski opus nema premca u hrvatskoj leksikografiji XIX. stoljeća.

Hrvatskoj leksikografiji XIX. stoljeća pripada i *Latinsko-hrvatsko-njemački rječnik* (Beč 1861.) hrvatskoga i češkoga pisca Václava Križeka (1833.-?), koji je u *Časopisu češkoga muzeja* objavio i niz priloga o hrvatskoj kulturi, književnosti i povijesti.

Prinos institucijskome organiziranju hrvatskoga jezikoslovlja dao je poznati srpski jezikoslovac Đuro Daničić (1825-1882.) koji je bio prvi urednik i obrađivač Akademijina rječnika (od 1877. do smrti).

U hrvatskoj se leksikografiji XX. stoljeća angažirala i ruska emigrantica Serafima Madatova-Poljanec (1894.-1966.), suautorica *Rusko-hrvatskoga rječnika*. Zanimljivo je da se Madatova-Poljanec u domovini afirmirala kao književnica, pjesnikinja poglavito. Godine 1916. bila je jednom od utemeljiteljica ženskoga kružoka *Devič'e pole*, a do emigracije 1920. objavila je i tri zbirke pjesama. Između dva svjetska rata djelovala je u Makedoniji kao profesorica ruske književnosti i pjesnikinja na makedonskom jeziku.

Posebnu kategoriju posrednika između hrvatske i drugih slavenskih kultura predstavljaju emigrantski lektori na zagrebačkome Sveučilištu. U međuraću se tu ističe ruski filolog Vladimir Aleksejevič

Rozov (koji se bavio i hrvatsko-ruskim književnim vezama), a od pedesetih (najintenzivnije sedamdesetih) godina u tome krugu djeluju znanstvenice koje se u svojim komparativno-slavističkim radovima bave i hrvatskim jezikom: rusistica Renata Petrovna Volos, polonistica i kroatistica Jadwiga Stadnikiewicz Kerep (koja se posebno bavi hrvatskom književnošću i hrvatsko-poljskim književnim vezama), bohemistica i paleoslavistica Zdenka Kurzová Ribarova i ukrajinstica Raisa Trostinska (inače i prevoditeljica hrvatske poezije na ukrajinski jezik).

7) Ostali znanstvenici, tumači i promicatelji hrvatske kulture

Uz osnutak zagrebačkoga Sveučilišta (1874.) vezuje se ime člana prvoga akademskog "triumvirata", češkoga komparativnog slavista Leopolda (Lavoslava) Geitlera (1847-1885.).

Među kulturnim poslenicima koji su se uz književnost, prevođenje i pedagoški rad bavili i znanošću posebno je značajan slovački pedagog Ivan Branislav Zoch (1843-1921.), autor prve *Hrvatske enciklopedije (Priručni rječnik sveobćega znanja, Osijek 1885-1890.)*.

Ovamo pripada i spomenuti (u 4. skupini) češki emigrant - sveučilišni profesor Albert Bazala, svojedobno predsjednik Akademije, Društva hrvatskih književnika i čelnik niza drugih kulturnih i znanstvenih ustanova, pedagog i osnivač pučkih sveučilišta, a iznad svega filozof (autor poznate *Povijesti filozofije I-III, 1906, 1909, 1912.*) i jedan od najplodnijih pisaca u prvoj polovici XX. stoljeća.

B. Neverbalne umjetnosti

U mnogim umjetnostima koje se ne služe jezikom kao primarnim medijem slavenski se emigranti pojavljuju kao njihovi začetnici ili uzori. To se osobito odnosi na film, strip, scenografiju, balet i operu. Početci nacionalne kinematografije vezani su za djelatnost ruskih i čeških emigranata: glumac, pjevač i redatelj Čeh Arnošt Grund snimio je prvi hrvatski nijemi film (*Brcko u Zagrebu, 1917.*); filmski snimatelji i dokumentaristi Anatolij Bazarov Bruhovetski i Aleksandar Gerasimov dali su svoj prinos hrvatskoj filmskoj pedagogiji (obrazovni film *Griješnice, 1930, J. Ivakić*) te snimili prve tonske dokumentarne filmove o hrvatskim krajolicima; redatelj i scenarist Kosta Hlavitū uredio je prve brojeve časopisa *Filmske novosti (1945-46.)*. Strip je popularizirao Rus Georgij Lobačov, kazališnu su scenografiju na europsku razinu podignuli ruski umjetnici Vladimir Žedrinski i Vasilij Uljanišev, nacionalni je balet organizirala Ruskinja Margarita Froman, reproduktivnu je glazbu do savršenstva doveo češki violinist i violinski pedagog Vaclav Huml.

4. SLAVENSKI EMIGRANTI KAO PROMICATELJI HRVATSKE KULTURE U TREĆIM ZEMLJAMA

Kao zasebna skupina u kulturnim dodirima slavenskih etničkih zajednica pojavljuju se ljudi koji su istraživali i promicali hrvatsku povijest i kulturu djelujući kao emigranti u trećim - slavenskim ili neslavenskim - zemljama. Ovdje možemo spomenuti znanstvenu i umjetničku djelatnost poslijeljestopadskih ruskih emigranata isprva u Srbiji, zatim u drugim državama. Lidija Aleksejeva Develj (1909.-1989.), pjesnikinja ruskoga emigrantskog Beograda objavila je, primjerice, kao dvostruka emigrantica u Americi ruski prijevod Gundulićeva spjeva *Suze sina razmetnoga* (1965.), kojemu je predgovor napisao također dvostruki emigrant Rostislav Pletnjov.

Ilja Goleniščev-Kutuzov (1904-1969.), koji je kao ruski emigrant između dva rata djelovao u Beogradu i Parizu, objavio je po povratku u domovinu (nakon rezolucije Informbiroa) studiju o dalmatinskim pjesnicima.

Sergej Štejn (1882-?) je pak kao dvostruki emigrant u Estoniji objavio nekoliko prijevoda hrvatskih pjesnika u antologiji slavenske poezije te više radova iz hrvatske povijesti (o nazočnosti Rusa u Dubrovniku).

Od novijih emigranata (tzv. trećeg vala) može se spomenuti pre-pjev Ujevićevih stihova *Visoki jablani*, što ga je za antologiju *Poety Jugoslavii IX-XX vv.* (Moskva 1963.) napravio Josif Brodski (1940.-1996.), a koji je reaktualiziran u prevoditeljevu emigrantskom djelovanju u Americi (1995.).

Prozaik i dramatičar Vasilij Aksjonov (1932.) objavio je u ruskome emigrantskom periodiku *Novoe russkoe slovo* (New York, 1989.) putopis o boravku u Hrvatskoj (1988.) *Počti kak doma*, u kojemu je hrvatski kulturni prostor orisao u kontekstu zapadnoeuropske, demokratske civilizacije.

Ruska emigrantska pjesnikinja Marina Tjomkina (1948.) objavila je 1995. godine u New Yorku zbirku pjesama *Kalanča*, u koju je kao dokumentarni materijal uvrstila pismo svoje hrvatske prevoditeljice (Irena Lukšić) o ratu u Hrvatskoj 1991. godine. Dvije godine ranije, 1993. godine, Tjomkina je u zagrebačkom *Večernjem listu* objavila pjesmu *Sarajevo*, u kojoj je deklarirala antiboljševički i antipravoroslavni društveni angažman.

5. SLAVENSKI EMIGRANTI KAO TEMA U DJELIMA HRVATSKIH PISACA

Emigranti su jedna od zamalo opsesivnih tema književnika Miroslava Krleže (1892-1981.). U drami *Gospoda Glembajevi* (1928.) kao prototip za lik Madeleine Petrovne kritika spominje Irinu Kunjinu Aleksander

(Donat 1993). Kao "gejšu" pak iz snova spomenutu spisateljicu (signaliziranu i kao "Tročka") nalazimo u piščevim *Dnevnicima* (knj. III i IV, Sarajevo 1977.). Irina Kunjina Aleksander poslužila je i kao prototip Ruskinje Irine Aleksandrovne Bessmertne Milanu Begoviću u romanu *Giga Baričeva* (Zagreb 1940.) te kao očita inspiracija Rudolfu Habedušu Katedralisu za lik Lare Petrovne Nikitine u romanu *Kavana Corso. U dimu hrvatske metropole* (Zagreb 1925.) (Donat 1993).

Ruski i češki emigranti, fiktivni likovi, poslužili su kao glavni junaci romana *Noćne ptice* (1954.) Dušanke Popović-Dorofejeve (1910-1988.).

Tipičan primjer češkoga emigranta u liku mladoga vodnika austrijske vojske Jaroslava Beraneka daje hrvatski realist Josip Kozarac u svojoj pripovijetci *Tena* (1894.).

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

U hrvatskim humanističkim znanostima desetljećima vlada mišljenje da ne postoje znanstveni razlozi za izdvajanje slavenskih književnosti u jednu nadnacionalnu cjelinu koja u sebi nosi specifičnosti karakteristične samo za slavenske književnosti. Vodeći hrvatski slavisti priznavali su, doduše, stanovite srodnosti - u usmenome pjesništvu i srednjovjekovnoj pismenosti crkvenoslavenskoga jezika, no jedinstvo se od XVI. (negdje od XVIII.) stoljeća "rastvara unutar većega, evropskoga, književnoga jedinstva koje se, uostalom, sve više prema našem vremenu pretvara u svjetsko" (Flaker 1968: 15). Pritom su osobito "prozivali" sličnosti u razvitku tijekom XIX. i XX. stoljeća koje, po njihovu sudu, ne treba pripisivati slavenstvu, nego društveno-političkim zakonitostima srednjoeuropskoga i istočnoeuropskoga prostora (Ibid.). Na toj se crti, međutim, ističe tradicija "slavenske komparatistike", koja u svojem fundusu bilježi značajne radove, a koja se vezuje za ideju "slavenske uzajamnosti", za vrijeme nastajanja modernih slavenskih nacija i vrlo živih međuslavenskih kulturnih te napose književnih dodira (Ibid.). Drugi se val zanimanja za međuslavenska prožimanja zapaža u revolucionarnome preobražaju slavenskoga prostora, koji je protekao u izrazito rusocentričnome ozračju (radovi o značenju ruske književnosti ili pojedinih književnika za razvitak pojedinih neruskih slavenskih književnosti). Na kraju se zaključuje kako "ne postoje stvarni naučni razlozi za formiranje poredbenoga studija slavenskih književnosti kao zasebne znanstvene discipline. Naprotiv, ovakav studij valja što prije unaprijediti i razvijati proučavanje veza naših književnosti s pojedinim slavenskim književnostima, ali promatrajući te veze unutar cjelovitoga evropskoga i svjetskoga književnopovijesnoga procesa" (Ibid. 18).

Krupne društveno-političke promjene koje su se u posljednjih desetak godina dogodile na južnoslavenskome prostoru - od rasapa dominantne ideološke paradigme koja je u XX. stoljeću stezala i ometala kulturni razvitak slavenskih nacija (Istok ← Zapad) do stvaranja novih država (SFRJ → Hrvatska, Slovenija, BiH, SRJ, Makedonija) - omogućile su novi pristup istraživanju nacionalnih kultura i njihova mjesta u slavističkome kulturno-povijesnom kontekstu. Na toj se crti "emigrantski čimbenik" javlja kao poveznica različitih nacionalnih kulturnih fenomena i činitelj koji bitno utječe na razvitak i kakvoću kulture zemlje-destinacije. Držimo da smo izdvajanjem osnovnih tipoloških situacija "emigrantskoga čimbenika" s njihovim glavnim paradigmatiskim zaslonima orisale pravce budućih istraživanja ne samo veza domaće kulture s kulturama ostalih slavenskih zajednica, nego i mnogih specifičnosti naše nacionalne kulture.

LITERATURA

- Domov má jméno Daruvar, Literární tvorba Čechů v Chorvatsku.* Ukázky vybral a uspořádal, studii napsal a slovník sestavil Ruda Turek. Jednota, Daruvar 1995.
- Donat, Branimir, "Ruskinje" *hrvatske književnosti*, Republika 11-12, Zagreb 1993, str. 100-112.
- Flaker, Aleksandar, *Književne poredbe*, Naprijed, Zagreb 1968.
- Frangješ, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske - Ljubljana: Cankarjeva založba, Zagreb 1987.
- Kovačić, Đurđa, *Prisutnost i odjeci ruske scenografije na zagrebačkoj glazbenoj sceni 1918-1940.*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1991.
- Lukšić, Irena, *Zur Problematik einer umfassenden Untersuchung des russischen Emigranten-theaters im südslavischen Raum*, Balagan Band 3, Heft 1, Potsdam 1997, str. 56-73.
- Matušek, Josef, *Češi v Záhřebu*, Jednota br. 2-45, Daruvar 1994.
- Matušek, Josef, *Češi v Chorvatsku*, Jednota, Daruvar 1994.
- Novalis, *Iz fragmenata o estetici* (prev. B. Živojinović) u: Z. Gluščević, *Romantizam*, str. 64-77. Obod, Cetinje 1967.
- Russkoe zarubež'e, Zolotaja kniga emigracii. Pervaja tret' XX veka*, Rosspen, Moskva 1997.
- Sibinović, Miodrag, *Slovenski impulsi u srpskoj književnosti i kulturi*, Filološki fakultet - Književna zajednica Zvezdara, Beograd 1995.
- Sladek, Zdenek, *Russkaja i ukrainskaja emigracija v Čehoslovakii*, Sovetskoe slavjano-vedenie 6, Moskva 1991, str. 26-36.
- Živančević, Milorad, *Croatia iz arhiva Čartoriskih*, Zbornik za slavistiku 21, Novi Sad 1981, str. 69-129.
- Živančević, Milorad, *Slovaci u ilirskom pokretu*, Zbornik za slavistiku 31, Novi Sad 1986, str. 7-47.

STRESZCZENIE

SŁOWIAŃSCY EMIGRANCI W KULTURZE CHORWACKIEJ

Z bogatej problematyki dotyczącej wzajemnego przenikania chorwackiej i pozostałych kultur słowiańskich XIX. i XX. stulecia autorky wyodrębniają zagadnienia, które miały najsilniejszy wpływ na kształtowanie się kultury chorwackiej. Działalność emigrantów, których motywacje emigracyjne miały rozmaity charakter (od politycznego, poprzez estetyczny po ekonomiczny), przejawiała się najczęściej w literaturze, językoznawstwie i dziennikarstwie. Rosyjscy, czescy, słowaccy, polscy, słoweńscy, serbscy i czarnogórcy emigranci byli bądź informatorami o chorwackiej rzeczywistości, bądź też stawali się sami twórcami tej rzeczywistości. Autorky wyróżniają tu kilka typów działaczy emigracyjnych:

1. literatów tworzących w języku ojczystym,
2. literatów tworzących zarówno w języku ojczystym jak i w chorwackim,
3. literatów tworzących tylko w języku chorwackim,
4. publicystów i dziennikarzy informujących o kulturze swego kraju,
5. publicystów i dziennikarzy informujących o kulturze chorwackiej,
6. językoznawców działających w językoznawstwie chorwackim oraz
7. innych naukowców i tłumaczy przyczyniających się do rozwoju chorwaczczyzny.

Rozpatrując działalność słowiańskich emigrantów w Chorwacji, autorky szczególną uwagę zwróciły na przyczyny będące bezpośrednim powodem ich przyjazdu do Chorwacji oraz analizują co przyczyniło się do podjęcia przez nich danej działalności.